

МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ
(Београд)

ПЕЈОРАТИВНИ НАЗИВИ ЗА ЖЕНСКУ ОСОБУ У ЈЕДНОМ НАРОДНОМ ГОВОРУ

У раду се анализира творбена семантика пејоративних назива за женску особу у говору Пиве. Закључује се да је продуктивност ових образавања већа него у језику књижевних текстова.

1. Показаћемо продуктивност и основне творбено-семантичке категорије пејоративних назива за особе женског пола у народном говору Пиве (Црна Гора), на материјалу прикупљеном у селу Црквичком Пољу, које је смештено у троуглу кањона двеју река — Таре и Пиве.¹

2. Пејоративност је у језику, а напосе у дијалекатској лексици, широко развијена семантичка категорија. За разлику од неких књижевних текстова у којима, како показују истраживања, претежу хипокористична именована у односу на пејоративна² — народни говор пивског краја, а вероватно то важи и шире за (црногорске и, уопште,

¹ Говор пивског краја, иначе, дијалектолошки је обрађен у студијама Ј. Вуковића *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 1938-1939, 1-113 и *Акцентнај говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ X, 1940. С обзиром на сажетост радова и степен развитка дијалектологије у том временском тренутку, разумљиво је да у овим радовима творба речи није била у фокусу истраживача. Вуковић је, међутим, у студији *Акцентнај говора Пиве и Дробњака* дао кратак речник (стр. 195-223) који садржи и неколико погрдних назива за жену.

² Тако О. Цвијић у студији: *Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романџичарских јесника*, ЈФ XXVIII/1-2, закључује (додуше, на материјалу семантички разноврснијих именичких речи сва три рода): „Упоредјујући и даље деминутивне и хипокористичне речи са аугментативима и пејоративима, уочавамо још две чињенице: аугментативна и пејоративна значења у нашем материјалу много су снажнија, изразитија, управо одређенија у свом значењу и нема ниједног примера који би се могао посматрати као песнички манир; међутим, аугментатива и пејоратива има *релативно мало* (подвукла М. Р.-Т.) с обзиром на велики број деминутива и хипокористика“ (стр. 257).

динарске) народне говоре, бар кад су у питању *називи за женске особе* — испољава већи степен пејоративних женских именована у односу на хипокористична. То свакако није случајно. Етно-културолошке прилике планинског краја (какав је пивски), суров и тежак живот, племенски подређени патријархални положај жене одн. женског детета у односу на мушкарца, условили су продуктивност погрдних именована за жену. Од ње се по правилу очекивала смерност, трпељивост, радиност, вредноћа, висока моралност, апсолутно поштовање друштвених локалних норми, чистунство, уредност и леп изглед у сваком погледу, па све што је одударало од тог идеала језички је било именовано различитим епитетима, који су се често семантички граничили са вулгарношћу.

Именице изразито вулгарне семантике, које су творбено мотивисане основом која указује на особину, радњу или неки назив полног органа, нисмо узимали у разматрање у овом раду.³

3. Два аспекта — лексичко-семантички и творбено-морфолошки у анализи ће дати потпунији увид у лексичко-граматичку природу датих именица.⁴

4. Глобална семантика *пејоративности* испољава се у неколико значењских нијанси које се у класификацији могу свести на више подтипова. Творбена семантика ових именица своди се на приписивање доминантне негативне особине, исказане творбеном основом, женској особи као носиоцу те особине. Женска особа (жена/девојка) је:

а) рђава, зла, опака, сурова (*вјѣдогѡрка, вѣкуља, гѡвнара, гѡвнуља, живѡндроба, живѡнуља, згорѡйѡдница, злѣца, змѣјоглава, змѣјоглѡвка, злѡдумница, злѡслуѣница, ѣскобница, мрчуља, нѡлетѣница, ошѣрѡкѡнца, ѡгануља, сѣкѣара, сѣчка, шѣрѣгна* и др.);

б) дрска, тврдоглава, непослушна, самовољна, уображена (*бјѣснуља, вѣѣмија, горѡйѡдница, дивљѡкуша, дѣгоглава, дилѣкача, ѣѣсна, звѣзда, звѣздана, јѡрѣара, мѡљоглава, мѡдрѡкача, мрѡчела, нѡѣрда, несмирѣница, ѣсѡллучница,⁵ ѣчѡобразница, ѣрѡћара, својеглѡв-*

³ Вулгарну лексику у већем обиму забележили су новији дијалекатски речници: М. Станић, *Ускочки речник*, Научна књига, Београд 1990. и (нешто мање) Д. и Ж. Ђупић, *Речник Загараца*, СДЗБ XLIV, 1997.

⁴ Примери које будемо наводили спадају у лексику која се у науци назива и терминима: *лексика субјективне оцѣне, лексика сѣтилски обележена* или *експресивна лексика*.

⁵ Мско „с“ у говору Пиве обележавамо графемом „с“.

и) неприкладно обучена (*гаћара, гдлогуза, дрђња, дрђњуша, каћийерка, рийша, роља, шрања, цамала, шлања* и др.);

ј) са разним другим негативним особинама (*јада, јаловица, керетишина, мрча, дийадница, озлојаћеница, ићеница, иишуља, илача, илачуља, идсруља, ироклѣйница, ироклѣшуља, црња, црњоглава* и др.).

Између наведених семантичких нијанси постоје благи преливи те гдекад један пејоратив у одређеном контексту може примити и другу семантику. Осим тога, метафоричка померања удаљавају творбену семантику од буквалног значења — *манитшура* нпр. није 'манита, луда жена' него 'жена која се неприлично понаша у одређеном тренутку'.

4. Именице дате семантике су мотивисане и настају на два творбена начина:

(а) слагањем (тип: *дйгоглава, кривонога, мркочела, шљоглава*) и

(б) извођењем (тип: *галайница, глиба, диликача, јаслара, йогануља, шордкоча, сијевља, цилишуша*).

5. Кад је реч о пејоративним сложенцима — налазимо две врсте. Најпродуктивније су оне које имају у творбеном моделу две речи са самогласником *-о-* као спојним елементом.⁶ По правилу је први део сложенце придев (ређе именица, број), а други део именица која именује део тела (глава, нога, око ... некад метафорично: реп): *букгоглава, гдлогглава, гдлогуза, гдлонога, гдлошрба, дебелгуза, змјогоглава, кдњогоглава, крйиконога, кривонога, кдњогоглава, ласногуза, маљогоглава, мркочела, дблогуза, дрлбка⁷, дшироноса, смрдогуза, шврдогуза, шрйшторейа, шйугоглава, црњогоглава, чечердоглава, шљоглава*. Без спојног елемента је: *живиндроба*.

Другачијег категоријалног састава су сложени делови следећих именица: *врширейа, дйгоглава, набигуза, шрйшторейа, шјкорука*. Код прва три творбена пејоратива први део сложенце је глаголског порекла. Образовања типа: *брзойиша, шркойиша, свдшјочинка* у другом слагајућем делу имају суфиксирану глаголску основу.

6. И з в е д е н и пејоративи женског рода, посматрано са творбено-морфолошког аспекта, у већини случајева засновани су на еквипо-

⁶ У литератури се за овај *сйојни вокал* употребљавају још термини: *иншерфикс* и *сйојник*.

⁷ У неким разговорним контекстима поједини пејоративи могу добити и хипокористична значења: пеј. — Шта ће ти она *орлока* [девојка/жена буљавих очију]?, али је хип. — Благо мене, сво моје *орлоке* [ћерке/жене крупних, лепих очију]! У сличним ситуацијама могу се наћи и неки други пејоративи: *каћийерка, ийишуља* (Родила ми се *ијишуља!*) и сл.

лентној опозицији — мушки пол : женски пол. Међутим, основ за мотивацију у савременом језику није само бинарни мушки парњак (*йа̀-косни̋к-йа̀косница, смр̀дљивац-смр̀дљивица*) него атрибут, доминантна особина која се приписује женској особи. Творбена семантика датих именица своди се на приписивање доминантне негативне особине, исказане творбеном основом придевског (најчешће), глаголског или именичког порекла, женској особи као носиоцу те особине. Према мотивационој основи говорник бира суфиксални морфем који семантички и категоријално обликује именицу. Отуда појава великог броја синонимних творбених пејоратива — у пивском говору, више женских него мушких. Тако је 'блесава жена': *блѐса, блѐсара, блѐсавица, блѐсуља, блѐсуша*, а 'блесав мушкарац' је: *блѐсо, блѐсан, блѐсоња*.⁸ Осим констатације да су мушки пејоративни деривати мање фреквентни, што ћемо гдекад у раду по потреби илустровати примерима, нећемо даље давати паралелну грађу за та именовања. Самим тим ни питања моционе бинарности овде нису првенствено у фокусу анализе.

7. Према нашој грађи код женских пејоратива у извођењу се јављају следећи суфикси: *-ица (-ница, -лица), -а, -уља, -ка, -ача, -уша, -ара, -ина (-ешина, -урина, -уљина), -ура*. Аугментативност као пратећа категорија пејоративности не односи се на именовану ж. особу него управо на особину која се експонира таквим именовањима (*nomina attributi*). (Тако, на пример, *сесѝруљина* није никаква 'велика сестра' него 'лоша, рђава сестра'.)

Показаћемо их по степену продуктивности.

а) С у ф и к с -ИЦА (проширени: -НИЦА, -ЛИЦА):

бездобразница, бѐзродница, блѐсавица, ва̀кеѝница ('саката жена'), *ва̀ћкалица, вѐсѐлница* (еуфемистично: 'јадница'), *га̀лаѝница, гл̀адница, глѝбавица, гордѝадница, гѝбавица, да̀валица, зава̀ђачица, зл̀огласница, зл̀дслуѝница, зл̀думница, ѝсkobница, ја̀ловица, касѝи́ганѝца, коѝилицѝа, кр̀вница, ку̀кавица⁹, лука̀вица, ма̀гарица, мр̀ѝвица, нагр̀ђе-*

⁸ Обележавање разлике у полу творбеним начином извођења познато је у науци под називом и м е н и ч к а м о ц и ј а. О моцији код именица са дијахроног становишта писао је Р. Бошкових: *Развиѝак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, Библиотека ЈФ 6, ЈФ XV, Београд 1936, 1–154. Само моционим суфиксима за бића женског рода уопште, са дијахроног али и синхроног становишта, са грађом из речника, књижевних текстова и делимично народних говора, посвећена је монографија Б. Ђорића, *Моциони суфикси у срѝскохрваѝском језику*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд 1982, 171.

⁹ Именице типа *кукавица, магарица, несреѝница* и сл. су вишезначне и пејоративно значење приписано женској особи је само једно од више значења.

ница, *наказница, налети́ница, на́йасница, несмирѐница, нѐсрейти́ница, озлоја̀ђеница, оја̀љеница, о̀йи́адница, и́а̀косница, и́а̀ђеница, и́а̀са̀лучница, и́е́чобразница, и́ога̀ница, и́ои́шиа̀ница, и́осра̀ница, и́осѐђелица, и́реврѝ́љивица, и́регу̀љеница, и́рекидѐница, и́рескубљѐница, и́рља̀вица, и́роваљеница, и́роклѐи́ница, разваљѐница, размажѐница, раску̀ђеница, раси́адѐница, са̀моклица, си́воклица, смр̀дљивица, си́а̀валица, срамо̀и́ница, си́докаменица, си́рашљивица, и́рѝ́љавица, һѐвкалица, уја̀љеница, усра̀ница, ушљивица, черга̀шица, шу̀и́љивица.*

Степен пејоративне квалификације код именица са суфиксом *-ица* више одређује лексичка морфема основе, која је обично придевска (*га̀лаи́ан-га̀лаи́ница*), ређе глаголска (*и́осѐђети́и-и́осѐђелица* ('девојка која је дуже време била неудата')) или именичка (*кр̀вни́к-кр̀вница, ма̀гарац-ма̀гарица*) — него сам суфикс.

б) Суфикс *-А*:

бе́ша, блѐса, гли́ба, глѹва, гњѐца, го́ља, гра́ша, гр̀да, гр̀ла, го́ља, дро́ња, дѹнда, һи́сна, жва́ла, жго́ља, жѹ́ја, зви́зда, зѹ́ра, зѝра, звр̀ца, згра́на, зли́ца, ја́да, ја́сла, кво́ца, ке́ља, кмѐца, кри́ва, ку́кља, мр̀ша, на̀и́рда, и́а̀са, и́и́ждра, и́ла́ча, и́љѐска, ри́и́а, ро́ља, смла̀и́а, смр̀да, смр̀зла, и́рања, и́раи́а, и́рѝ́ља, и́ѹка, һо́ја, һо́ра, һо́са, һу́ни́ра, че́ча, иу́ша, ше́ја, ше́ћа, ши́ља, ила́ња, ии́рка, ии́ца.

в) Суфикс *-УЉА*:

ба́здуља, баљѐзгуља, блѐсуља, ву́куља, га́дуља, га̀лаи́уља, гли́буља, глѹвуља, гњѐцуља, гдвнуља, гр̀дуља, гѹзуља, др̀буља, живи́нуља, каси́и́гуља, ла́жуља, ли́и́уља, мрчуља, и́екси́нуља, и́и́шуља, и́ла́чуља, и́ага́нуља, и́ои́и́шуља, и́дсруља, и́уси́уља, ри́и́уља, ро́гуља, ски́и́уља, смр̀дуља, и́рбуља, уи́и́шуља, ци́и́јевуља, ша́ни́уља, шаи́а̀вуља.

г) Суфикс *-КА* (проширено: *-ЕШКА*):

блѐса̀вка, боро̀за̀лька, валѐи́а̀лька, вјѐдогѝ́рка, вр̀ло̀ка, гли́бешка, дѹ́(н)дешка, дѹи́ешка, ка́и́и́и́е́рка, ла́цма́нка, оба̀да̀лька, и́рисѝ́е́нка, само̀во̀лька, својѐгла̀вка, си́јева̀лька, си́чка, си́докаме́нка, и́а́ра́нда̀лька, и́у́ни́и́ешка, һала́ма́рка, ци́рнѝ́јка, чечѐргла̀вка, и́и́ша̀вка, и́и́рка, ше́һѝ́рка, ила́њешка.

д) Суфикс *-АЧА*:

бр̀кача, гили́кача, глѹвача, глѹйача, дили́кача, же́ни́и́урача, ја́слача, кашу́и́ача, ко́и́и́љача, куку́љача, ма́ндр̀кача, и́а́ндр̀кача, и́рову́кња́ча, ру́кача, си́сача, ско́руи́ача, и́а́ла́нга́ча, и́а́ра́кача, и́е́ни́и́ача, и́ор̀о́кача, и́и́рѝ́љача, ша́ни́и́ача, и́ор̀ла́ча, и́ља́йача, и́љѐ́мача, и́и́љкача.

ђ) Суфикс *-УША*:

блѣсуша, гадуша, галѣиуша, гòвнуша, дебѣљуша, дивљакуша, дрòнјуша, крмѣљуша, ѿоглèдуша, ѿодмигуша, ѿрљавуша, ѿорòкуша, ѿрѣиљуша, цилииуша, имркѣљуша, шоврљуша.

е) Суфикс -АРА:

блѣсара, валѣишара, гадѣара, глѣвара, дийлара, ѣаиара, ѣевòјкара, јаслара, језишара, кѣљара, луйѣжара, манишара, ѿраѣара, ѣалòскара.

ж) Суфикс -ИНА (проширени: -ЕТИНА, -УРИНА, -УЉИНА):
ѣевòјчина, женѣишина, женѣиурина, керѣишина, кравѣишина, сесѣруљина.

з) Суфикс -УРА:

смрдура, женѣиура, манишура.

8. Представљени материјал дијалекатских пејоративних образовања пружа могућност за одређене закључке.

1) Прво место у хијерархији женских пејоративних суфикса припада суфиксу *-ица* (*-ница, -лица*).

2) Нешто су мање продуктивни, али свакако у врху по живости творбе, следећа четири суфикса: *-а, -уља, -ка* (*-ешка, -ача*).

3) Умерено су продуктивни *-уша* и *-ара*, а најмању продуктивност показали су *-ина* (*-еишина, -урина, -уљина*) и *-ура*.

4) Присутна је, у неким примерима, изразита међусобна конкуренција творбених модела са истом лексичком основом (нпр. *блеса, блесавица, блесавка, блесуља, блесача, блесара*), при чему поједини суфикси имају одређену предност.

5) У поређењу са подацима из граматичке и друге стручне литературе нема битне диференцијације између овог дијалекатског стања и стања у језику уметничке књижевности.¹⁰ Књижевни језик показује само шири дијапазон суфикса и, што је разумљиво, процентуално мању продуктивност женских пејоратива у односу на друге семантичке типове именица, али и у односу на стање у приказаном народном говору.

¹⁰ Изузетак донекле чини суфикс *-а*, чије је учешће у оваквој творби ретко истицано у нашој граматичкој литератури. Такође дијалекатској творби припадају и образовања са проширеним суфиксом *-ешка*: *гљибешка, дундешка, ѿунѣиешка, илѣњешка*.